

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СЕМАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ КОНЦЕПТУ «ВІРА»

Aliexsieieva Y.A. Psychological analysis of semantic space of the concept of «faith» / Y.A. Aliexsieieva // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / edited by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 26. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2014. – P. 40-54.

Ю.А. Алексєєва. Психологічний аналіз семантичного простору концепту «віра». В статті презентовано дефініційний аналіз словникових тлумачень поняття «віра», який дозволяє зробити висновок, що в цілому дефініції слова «віра» в різних мовах збігаються; аналізоване поняття має досить широку низку значень – істина, правда, довіра. Лексико-семантичний аналіз поняття віри доводить, що у різних словниках диференціюються види віри (віра у перемогу, в себе, в людей, в майбутнє) та її форми (релігійна та нерелігійна). Проаналізовано взаємозв'язок концепту «віра» з семантичним поняттям довіра. Розглянуто довіру як форму віри, яка формується на ранніх стадіях розвитку особистості і впливає на її психічне здоров'я. Акцентовано, що віра і довіра – це два різні соціально-психологічні явища, що будуються на різних психологічних засадах і виконують різні функції в життєдіяльності людини. Презентовано погляди представників екзистенційно-гуманістичного підходу на співвідношення між поняттями «віра» та «надія». Розглянуто феномен надії як почуття, психологічний стан людини, очікування позитивного результату, внутрішню готовність до дій. Проаналізовано зв'язок і відмінності між поняттями «віра і надія» та встановлено, що, з одного боку, надія і віра є підструктурами оптимістичної свідомості і віра виступає основою надії, а з другого боку ці феномени відрізняються за змістом, формами прояву і функціями. Досліджено погляди філософів і психологів на зв'язок віри з антагоністичними поняттями «сумніву» та «невір'я». Встановлено, що сумніви виступають елементами віри і завжди пов'язані з вибором особистості. Виділено раціональну та ірраціональну форми прояву сумнівів. Встановлено, що протилежністю віри є невір'я як рішуче неприйняття чого-небудь. Зроблено висновок, що поняття «віра», «довіра» і «надія» відрізняються за змістом, формою прояву та функціями.

Ключові слова: віра, довіра, впевненість, надія, відданість, сумніви, невір'я, семантичний аналіз.

Ю.А. Алексєєва. Психологический анализ семантического пространства концепта «вера». В статье представлен дефиниционный ана-

лиз словарных толкований понятия вера, который позволяет сделать вывод, что в целом дефиниции слова «вера» в разных языках совпадают; анализируемое понятие имеет достаточно широкий ряд значений – истина, правда, доверие. Лексико-семантический анализ понятия «вера» доказывает, что в разных словарях дифференцируются виды веры (вера в победу, в себя, в людей, в будущее) и ее формы (религиозная и нерелигиозная). Проанализирована взаимосвязь концепта «вера» с семантическим понятием «доверие». Рассмотрено доверие как форму веры, которая формируется на ранних стадиях развития личности и влияет на его психическое здоровье. Акцентируется, что вера и доверие – это два разных социально-психологические явления, строящиеся на разных психологических принципах и выполняющие различные функции в жизнедеятельности человека. Презентованы взгляды представителей экзистенциально-гуманистического подхода на соотношение между понятиями «вера» и «надежда». Рассмотрен феномен надежды как чувство, психологическое состояние человека, ожидание позитивного результата, внутреннюю готовность к действиям. Проанализированы связь и различия между понятиями «вера» и «надежда» и установлено, что, с одной стороны, надежда и вера являются подструктурами оптимистичного сознания и вера выступает основой надежды, а, с другой, стороны эти феномены отличаются по содержанию, формам проявления и функциям. Исследованы взгляды философов и психологов на связь веры с антагонистическими понятиями «сомнение» и «неверие». Установлено, что сомнения выступают элементами веры и всегда связаны с выбором личности. Выделены рациональные и иррациональные формы проявления сомнений. Установлено, что противоположностью веры является неверие как решительное неприятие чего-либо. Сделан вывод, что понятия «вера», «доверие» и «надежда» отличаются по содержанию, форме проявления и функциями.

Ключевые слова: вера, доверие, уверенность, надежда, преданность, сомнения, неверие, семантический анализ.

Постановка проблеми. Існує велика кількість філософських і психологічних робіт, у яких феномен віри пов'язували із семантичними поняттями довіри, надії, а також з антагоністичними поняттями сумніву та невір'я. Для системного вивчення феномену віри, як інтегрального особистісного утворення, важливо здійснити його семантичний аналіз і розглянути його взаємозв'язок з іншими феноменами.

Мета статті полягає у вивченні особливостей взаємозв'язку конструкту віри з суміжними поняттями довіри, надії, сумнівів, невір'я.

Аналіз останніх публікацій та виклад основного матеріалу. Для уточнення концепту «віра» необхідно провести його дефініційний аналіз, оскільки вивчення та порівняння словникових

тлумачень може послугувати опорою для подальшого концептуального аналізу слова.

Так, в англійській мові слово «віра» може замінятися такими лексемами: «faith», «belief», «trust», «credit», «credence», з яких дві перші («faith», «belief») є найбільш близькими за своїм значенням до українського слова. «Trust», «credit», «credence» схожі за змістом і означають довіру до кого-небудь, чого-небудь, а не віру в існування чого-небудь.

Порівняльний аналіз понять «faith» і «belief», проведений канадським ученим У. К. Смітом, показав їх нетотожність. Віра в розумінні «faith» означає спосіб реагування особистості або групи на трансцендентні цінності та сили, усвідомлені через форми кумулятивної традиції. Віра («belief») перекладається на українську мову як «переконання» і означає втримання певних ідей [24].

Відмінність між поняттями belief-віра і faith-віра фіксується й у новітньому філософському словнику: «Якщо belief-віра констатується як гносеологічний феномен ставлення до істини, то faith-віра – як релігійна віра, у рамках якої між суб'єктом віри та її предметом відсутні звичайні для когнітивної процедури елементи знакового характеру. Belief-віра поєднана зі ставленням суб'єкта до об'єкта в рамках фундаментальної для культури західного типу суб'єкт-об'єктної опозиції й, відповідно, із протиставленням «Я» зовнішньому світу. Оскільки когнітивний процес починається із суб'єктивного сенсорного досвіду, кореляції якого з об'єктом мають проблемний статус, то достовірність досвіду виступає предметом belief-віра. Стосовно faith-віри можна зафіксувати такі її фундаментальні основоположення, як: 1) ідея покладеності душі в дусі; 2) презумпція інтуїтивної представленості сутностей; 3) презумпція позарозумової природи Віри (так зване «споглядання совістю»)» [14, с.112].

Як бачимо, в англійській традиції слово «faith» означає більш складний емоційний стан і вживається, якщо йдеться про менший ступінь достовірності, оскільки використовується частіше у зв'язку з релігійною вірою. Термін «belief» часто вживається для позначення не тільки віри, але й довіри [19].

У російських тлумачних словниках віра визначається як: «1. Переконаність, глибока впевненість у кому/чому-небудь. Віра в перемогу. Віра в людей. 2. Переконаність в існуванні Бога, вищих божественних сил. Віра в Бога. 3. Те саме, що й віросповідання. Християнська віра. Людина іншої віри. Прийняти на віру – визнати істинним без доказів» [15, с. 67]. «1. Віра

в що-небудь. Віра в майбутнє. Віра в перемогу. 2. Упевненість у позитивних якостях, чеснотах і т.п. кого-небудь. Віра в людей. Віра в підростаюче покоління. Віра в себе, у свої сили. 3. Переконаність у реальному існуванні Бога (або чого-небудь надприродного, фантастичного, пов'язаного з ним) як основа світогляду й психології релігійної людини» [4, с. 411,412].

Аналіз філософської літератури показав, що українське слово «віра» еквівалентне поняттю віри в давньоєврейській мові – *he'emîn* (емуна), латинській – *fides* (фідес) і грецькій – *pistis* (пістіс).

В «Етимологічному словнику української мови» вказано, що в перекладі з латині слово «віра» означає «істина» і походить від праслов'янського *věra*, від якого є похідним відповідне слово в давньоруській, старослов'янській, російській, болгарській, словацькій, чеській, польській мовах [9].

У словнику української мови подається декілька дефініцій: «1. Впевненість у чомусь, у здійсненні чого-небудь. 2. Те саме, що довір'я. 3. рел. Визнання існування бога, переконання в реальному існуванні чогось надприродного» [20, с. 679].

Лексико-семантичний аналіз поняття «віра» дозволяє зробити деякі висновки: по-перше, очевидно, що в цілому дефініції слова «віра» в різних мовах збігаються; по-друге, психологічні поняття впевненість і переконаність в описанні віри, які відображають її структурні елементи, наявні у всіх зазначених словниках; по-третє, аналізоване поняття має досить широку низку значень – істина, правда, довіра; по-четверте, різняться релігійна та нерелігійна віра; по-п'яте, диференціюються види віри, що мають різний зміст (віра в перемогу, в себе, в людей, у майбутнє).

Як видно з визначень віри, взятих із різних словників, у багатьох мовах існує подібність у розумінні понять «віра», «довіра» і «впевненість». Результати вивчення взаємозв'язку феноменів віри й довіри відображаються в роботах багатьох філософів (С. Л. Франка, М. Бубера, П. Тілліха, Р. Х. Нібура, М. Т. Андрушенка, Б. А. Рутковського).

Так, американський філософ і теолог Х. Р. Нібур виділяє дві сторони віри, які взаємно доповнюють одна одну: віру-довіру та віру-відданість. Довіра, на його думку, є пасивною стороною у відносинах, що виникають із приводу віри. Необхідним доповненням довіри є відданість, або вірність, яка є активною стороною віри. Віра-відданість лежить в основі морального життя й проявляється у вірності людей, які виконують свій обов'язок [13, с.237].

Сучасний російський філософ М. Т. Андрушенко у своїй роботі «Пізнання й віра» зазначав, що довіра й впевненість є різновидами віри. Він писав: «Віра не існує в чистому вигляді. Залежно від того, у який спосіб судження, що визнається суб'єктом істинним без достатнього суб'єктивно-об'єктивного обґрунтування, виявляється в його свідомості – шляхом реалізації творчої здатності останнього або шляхом спілкування, – вона виступає у відповідному різновиді. У першому випадку таким різновидом називається впевненість, у другому – довіра. У впевненості домінує суб'єктивний момент. Вона становить визнання істинності такого судження, до якого суб'єкт дійшов самостійно, на основі власних логічних операцій. Довіра ж відображає деяку загальнозначущість: довіряють судженням, отриманим від інших, а також тим, хто їх висловив. ... Оскільки віра не сприймається в чистому вигляді, то судити про неї можна лише на основі впевненості й довіри» [1, с.82]. Отже, довіра та впевненість пов'язані з вірою і є її формами.

Більшість психологів, що вивчають феномен довіри (Е. Еріксон, Дж. Роттер, К. К. Платов, І. В. Антоненко, Р. М. Грановська, Т. М. Скрипкіна, П. Н. Єрмакова, В. А. Лабунська), підкреслюють його взаємозв'язок із вірою.

Представник американського психоаналізу Е. Еріксон у своїй епігенетичній концепції особистості, описуючи особливості онтогенетичного розвитку людини на різних стадіях життя, виділив почуття базисної довіри, під яким він розумів почуття незмінної прихильності до себе інших людей. Він підкреслював, що почуття довіри формується за сприятливих умов на ранніх стадіях розвитку дитини та впливає на розвиток почуття ідентичності з матір'ю. Але в ситуаціях, пов'язаних із материнською деривацією, у дитини виникає відчуття покинутості й формується почуття базисної недовіри. Вчений зазначав, що в дорослих людей спостерігається зниження базисної довіри й превалювання базисної недовіри, яка проявляється в певній формі вираженого відчуження, що характеризує індивідів, які заглиблюються в себе, якщо опиняються не в гармонії з іншими людьми або із самими собою. Е.Еріксон робив висновок, що довіра – це динамічне явище, яке впливає на психічне здоров'я людини. Критеріями розвитку довіри в дитини є фізичний комфорт і емоційне ставлення матері до неї. «Довіра перетворюється на здатність вірити – вітальну потребу, для якої людина має знайти певне інституціональне підтвердження. Очевидно, саме релігія і є найдавнішим соціальним інститутом, який слугує постійному

ритуальному відродженню почуття довіри у формі віри, одночасно пропонуючи ясну формулу гріха, з яким треба боротися й від якого треба захищатися» [17, с. 314]. Відтак Е. Еріксон розглядав довіру як форму віри. Віра, на його думку, є одним із критеріїв життєвої сили особистості, який підтримує її дух.

Засновник теорії соціального когнітивного наочування Дж. Роттер визначав довіру в міжособистісних взаєминах як узагальнені експектації людини стосовно того, наскільки можна покластися на слова, обіцянки інших людей. Дж. Роттер зазначав, що довіра в людських взаєминах не передбачає віру в те, що люди мають позитивні особистісні характеристики від народження, і вона не дорівнює довірливості. На його думку, довіра проявляється в тих випадках, коли немає очевидних причин не вірити, тоді як довірливість – це безрозсудна або наївна віра в усе, що говорять інші люди. Дж. Роттер, розглядаючи довіру як особистісну характеристику, що впливає на поведінку людини, розробив для її вимірювання діагностичну методичку «Шкала довіри в людських взаєминах». Підсумувавши дані експериментальних вимірів, він дійшов висновку, що люди з високим рівнем довіри менше брешуть; менш схильні шахраювати або красти; більш схильні поважати права інших; привабливі й надійні; рідше сваряться з оточуючими й почувають себе нещасними та непристосованими. Іншими словами, люди, схильні довіряти іншим, не є довірливими або наївними [21].

На думку відомого радянського психолога К. К. Платонова, історично пов'язані з вірою поняття «довіра» і «впевненість» відображають психічні явища, що за своєю суттю не мають нічого спільного з вірою. Основним елементом їх структури є знання, що має емоційне забарвлення. Упевненість він розглядав як відсутність сумнівів, засновану на знанні. А довіра до людини – це очікування інших людей від неї на основі знання її особистості, вчинків, що відповідають моральним нормам. Учений підкреслював, що не можна змішувати сутність психологічних явищ з історично усталеною термінологією [16, с. 109].

Одна із провідних російських дослідниць у вивченні віри Р. Д. Грановська підкреслює, що довіра робить віру могутньою силою, яка перевершує розум, вона дозволяє людині вийти за межі своїх індивідуальних можливостей, подолати сумніви, надаючи дієву допомогу в будь-яких обставинах. У цьому плані надія – підтримка слабша, ніж віра, хоча вона й оживає при мінімальній ймовірності удачі, проте надія може вичерпатися. Впевненість, що спирається на логіку, виникає при високій імо-

вірності успіху та передбачає виконання занадто багатьох умов, які не завжди можуть бути реалізовані [6].

Т. П. Скрипкіна розглядає довіру як самостійну форму віри, яка є інтегральним ставленням людини до зовнішнього світу й до самої себе. Але, на відміну від віри, довіра завжди потребує дослідної перевірки. Вчена зауважує, що довіра спочатку виникає у внутрішньому світі людини (як переживання або ставлення) і може проявитися лише за допомогою активності. Т. П. Скрипкіна визначає довіру як «...здатність людини апріорі наділяти об'єкти і явища навколишнього світу, а також інших людей, їх можливі майбутні дії й власні передбачувані дії властивостями безпеки (надійності) і ситуативної корисності (значущості)» [19, с. 85]. Довіра як суб'єктний феномен має формально-динамічні властивості (парціальність і вибірковість). Дослідниця підкреслює, що довіра до світу й довіра до себе взаємозумовлені. Не може бути довіри до себе без довіри до світу. Теоретичний аналіз взаємозв'язку віри й довіри дозволив ученій зробити висновок, що феномен віри традиційно розглядався як релігійна віра, пов'язана з особливим ставленням до Бога, а феномен довіри належить до етичної категорії моралі [19].

Разом із тим російська вчена І. В. Антоненко, що розробила соціально-психологічну концепцію довіри, підкреслює, що за логічним обсягом поняття «віра» є ширшим, ніж поняття «довіра». Віра і довіра – це два різні соціально-психологічні явища, що будуються на різних психологічних засадах і виконують різні функції в життєдіяльності людини. На відміну від віри, сутність довіри як соціально-психологічного явища розкривається в специфічному ціннісному ставленні суб'єкта до різних об'єктів світу. Це ставлення представлене людині в її переживаннях. Якщо в процесі ціннісного ставлення до об'єкта й переживання зв'язків із ним у людини з'являється оцінка об'єкта як значущого й одночасно безпечного для неї, то в цьому випадку виникає довіра. Отже, суб'єктивна значущість і безпека об'єкта довіри, є універсальними умовами самого його виникнення, що суб'єктивно сприймається [2].

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що феномен довіри вивчався у двох аспектах: особистісному (як почуття, стан, суб'єктивне ставлення до себе) і соціальному (ставлення до інших людей, що проявляється в міжособистісних відносинах). Багато вчених, відзначаючи смислову близькість понять віри й довіри, наголошують на необхідності уточнення та диференціації їх значення. Довіру вони розглядають як форму віри, зазна-

чаючи, що поняття «віра» за логічним обсягом є більш широким, ніж довіра.

Аналіз філософської й психологічної літератури показав, що ще одним феноменом, з яким пов'язують віру, є надія. Багато вчених (Е. Блох, Ж.-П. Сартр, А. Камю, В. Франкл, Е. Фромм, М. Унамуно, М. Л. Лінецький, Б. С. Братусь, І. А. Джидар'ян, К. Муздибаєв) вивчали співвідношення між поняттями «віра» та «надія».

Творець «філософії надії», німецький філософ Е. Блох, у своїх роботах відносив надію й віру до афективної сфери та підкреслював, що вони є позитивними афектами очікування, пов'язаними з майбутнім. Надія, на його думку, – це очікування невизначеного, але принципово можливого позитивного. Проте він уточнював, що надія не тільки афект, але й спрямований акт пізнання. Формою існування надії, за Е. Блохом, є денні мрії [3].

Вчені-екзистенціалісти Ж.-П. Сартр і А. Камю найбільш повно розглядали поняття надії, пов'язуючи її розвиток із насиченим і повним життям людини й протиставляючи її абсурду буття. Так, Ж.-П. Сартр зазначав, що надія виконує функцію моралі дії та рішучості: «...надія лише в дії, і єдине, що дозволяє людині жити, – це дія» [18, с. 335]. Схожу думку висловлював А. Камю у своїй роботі «Міф про Сізіфа»: «За всім, що спонукає людину до праці й руху, стоїть надія» [11, с. 270].

Е. Фромм у своїй роботі «Революція надії» визначав надію як внутрішню готовність людини, напружену, але ще не розтрачену внутрішню активність. Об'єктом надії, на його думку, виступає насичене подіями життя, яке телеологічною мовою називають спасінням, а політичною мовою – революцією. Він підкреслює, що надія парадоксальна: з одного боку, вона може бути пасивним очікуванням – як замаскованою формою безнадійності й безсилля, з другого – виступає мотиватором до дії. Отже, Е. Фромм підкреслює мотиваційний аспект надії, що впливає на динаміку людського життя. Е. Фромм вказував на тісний зв'язок між вірою й надією. «Віра – це переконаність у ще не доведеному, знання реальної можливості, усвідомлення майбутнього. Рациональна віра ґрунтується на здатності до знання, розуміння й на досвіді людини. Подібно до надії, вона не пророкує майбутнє. Надія – це умонастрій, що супроводжує віру. Віра не змогла б протриматися без духу надії. У надії немає іншої основи, крім віри» [22, с. 230]. Ще одним елементом життя, пов'язаним із вірою та надією, є особистісна якість людини – стійкість. «Стійкість – це здатність протистояти спокусі скомпрометувати надію

та віру, перетворюючи їх або в порожній оптимізм, або в ірраціональну віру й тим самим руйнуючи їх» [22, с. 230].

Російський психолог К. Муздибаєв підкреслював, що надія – це почуття, що виникає при очікуванні людиною досягнення якогось важливого й важкодоступного блага, і є необхідною умовою для активної дії. Разом із тим надія може проявлятися і як психологічний стан людини. Основними характеристиками надії, на думку науковця, є тимчасова відкритість, терпіння, активність при очікуванні, неприйняття капітуляції, віра в реальність і воля. Як стверджує К. Муздибаєв, надія – це віра в себе й іншого, на кого людина може покластися і в чий надійності вона впевнена. Надія часто ґрунтується на суб'єктивній довірі до іншого, а не на об'єктивних знаннях і критеріях. Тому особистісні моменти віри підсилюють афективний, ірраціональний характер надії [12].

І. А. Джидар'ян підкреслює, що духовне життя особистості характеризується різноманітним переживанням, серед яких особливе місце посідають три такі глибокі почуття, як віра, надія та любов. Вчена у своєму дослідженні зауважує, що триєдність віри, надії та любові тісно пов'язана з оптимізмом. На думку І. А. Джидар'ян, «віра – найбільш близький оптимізму особистісний конструкт, що має не тільки виражену емоційно-почуттєву, але й світоглядну основу, наділений здатністю виходити за межі даного, «наявного буття» у простір майбутнього як бажаного, виправданого й одночасно реально можливого». У всіх своїх формах і проявах віра – це життєва сила, що вміщує в себе переконаність, волю й належність («долженствование»). На думку І. А. Джидар'ян, у деяких ситуаціях віра може перейти в надію, яка є «подібним до віри «генералізатором» і потужним фактором оптимістичного світовідчуття людини, способом утвердження буття в її позитивній настроєності на майбутнє». За своїм духовним смислом надія – «це можливість не капітулювати, не опускати руки, не зломитися під вагою сьогодення й вантажем минулого» [8, с.9].

І. А. Джидар'ян, розглядаючи віру й надію як підструктури оптимістичної свідомості, відзначала між ними багато спільного в предметному змісті. Проте вона підкреслювала, що при всіх збігах і перетинаннях цих понять між ними існує розбіжність. Протиставлення віри й надії проявляється у їх співвідношенні зі знанням, фактами та ступенем впевненості в досяжності бажаного. Віра, на відміну від надії, є особливим видом переконаності. Предмет віри становлять усі сфери життя. Порівняно з вірою,

предметний світ надії більш конкретизований, суб'єктивний і частіше прив'язаний до доленосних подій життя людини, тому він не завжди збігається з вірою. Надія менше, ніж віра, заснована на доказі, обґрунтуванні; у ній більше ірраціонального, інтуїтивного, емоційно-несвідомого, а її мобілізаційний ресурс підключається зазвичай у критичні для життя людей ситуаціях. На відміну від інших вчених, І. А. Джидар'ян стверджувала, що надія не містить у своїй структурі вольового компонента й не є поведінковим регулятором життя людини, яке потребує вольових зусиль. Виконуючи втішливу функцію, вона підтримує волю до життя, підносить силу духу, вчить терпінню, повертає людині почуття контролю над обставинами власного життя [8].

Отже, аналіз поглядів вчених показав, що поняття «надія» по-різному трактується науковцями: одні розглядають її як почуття, інші – як очікування позитивного результату. Більшість вчених підкреслюють мотивуючу й втішливу функції надії. Розглядаючи взаємозв'язок надії з вірою, вчені зауважують, що віра виступає основою надії.

У працях багатьох науковців (У. Джеймса, Е. Фромма, М. Т. Андрюшенка, О. О. Євстифєєвої, І. А. Шакірова, Б. С. Братуся) віра протиставляється невір'ю і сумніву як антонімічним поняттям.

На думку У. Джеймса, сумнів завжди пов'язаний із вибором: «Сумнів – те ж саме рішення, дуже важливе в практичному сенсі, оскільки, піддаючись сумнівам, ми можемо втратити ті блага, які могли б виграти, долучившись до тієї сторони, яка візьме гору. Навіть більше того! Часто зовсім неможливо відрізнити на практиці сумнів від догматичного заперечення. Якщо я не зважуюся зупинити вбивство, тому що думаю: можливо, воно в цьому випадку законне, я, по суті, заохочую злочин» [7, с. 73].

Е. Фромм виділяє раціональні та ірраціональні форми сумнівів. Під ірраціональним сумнівом він розуміє емоційну та інтелектуальну позицію людини, у якій відображаються факти, які не можна вважати достовірними. Усе піддається сумніву, людина ні в чому не впевнена: ні в повсякденних заняттях, ні в рішеннях і власних вчинках. Навіть несуттєві за значущістю дії (наприклад, що купити, одягти, куди піти та ін.) спричиняють у неї сумніви. Вивчення механізмів невротичних сумнівів у рамках психоаналізу показує, як зазначає Е. Фромм, що ця стійка схильність дозволяє індивіду раціоналізувати його несвідомий емоційний конфлікт, який базується на гіпертрофованому переживанні безсилля й безпорадності. І все ж більш типовою фор-

мою ірраціональних сумнівів, зауважує Е. Фромм, є «установка індиферентності» – переконання суб'єкта в тому, що в житті все можливе й немає нічого визначеного. Люди, яким властиві ірраціональні сумніви, почувають себе безсилами змінити що-небудь, оскільки не можуть покладатися на власні думки й відчуття, і шукають відповіді згідно з офіційно прийнятими стандартами та очікуваннями суспільства, фактично стаючи їх рабами. Раціональні сумніви, відповідно до поглядів Е. Фромма, стосуються сфери вимог, положень і норм, визнання яких залежить від віри в авторитет і впливає не тільки із власного досвіду. Це продуктивні форми сумнівів, що відіграють важливу роль у формуванні й становленні особистості. Дорослішання дитини починається з того, що вона висловлює сумнів стосовно того, що раніше сприймала на віру. І, відтак, чим дорослішою стає дитина, тим більшу незалежність від своїх батьків вона виявляє і тим сильніше розвиваються в неї критичні здібності. Далі Е. Фромм робить ще більш широке узагальнення, підкреслюючи, що раціональні форми сумнівів є головною рушійною силою сучасного стилю мислення [22].

Відомий сучасний філософ М. Т. Андрушенко, розглядаючи сумнів як один з елементів віри, пише, що в ситуації сумніву «...у суб'єкта з'являється підстава прийняти як істинні два взаємовиключні судження, результатом чого стає порушення прямо пропорційного характеру зв'язку між правдоподібністю й сумнівом, а також – різке падіння твердості переконання» [1, с. 80].

Це підтверджується філософськими поглядами на віру й сумнів О. О. Євстифеевої, яка пише: «Невірно вважати, що протилежним вірі є сумнів. Протилежністю віри є невір'я як рішуче внутрішнє неприйняття чого-небудь. Сумнів же не виключає в принципі внутрішнього прийняття, він немов би перебуває посередині між прийняттям і неприйняттям» [10, с. 74].

І. А. Шакіров розглядає сумнів як особливий психологічний стан, джерело якого слід шукати в самій особистості, у відсутності в неї цілісності в сприйнятті світу й себе в цьому світі й звідси – у неготовності до вибору, до прийняття відповідального рішення. Він підкреслює, що віра завжди супроводжується сумнівами [23, с. 135].

На думку Б. С. Братуся, створення образу віри – це процес, який починається при рівному ступені віри та невір'я. Віра в цих умовах має долати невір'я, оформити й зберегти образ всупереч неминучим сумнівам. Отже, невір'я невіддільне від віри, вони становлять простір одного явища, що має два полюси – позитив-

ний (віра) і негативний (невір'я). Основною характеристикою невір'я є відсутність віри й домінування сумніву, непевності [5].

Висновки та перспективи. Аналіз літератури засвідчив, що поняття віра за логічним обсягом є ширшим, ніж поняття довіра, впевненість і надія. Незважаючи на тісний взаємозв'язок, зазначені феномени відрізняються у формах прояву й виконуваних функціях. Антагоністичними поняттями стосовно віри є невір'я і сумнів, які супроводжують віру, посилюють або руйнують її.

Перспективи подальшої науково-дослідної роботи вбачаємо у використанні системного підходу у вивченні віри як комплексного особистісного феномена, що має певну структуру та форми.

Список використаних джерел

1. Андрущенко М. Т. Познание и вера / М. Т. Андрущенко. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1990. – 164 с.
2. Антоненко И.В. Доверие: социально-психологический феномен: монография / И.В. Антоненко. – М.: Социум – ГУУ, 2004. – 320 с.
3. Блох Э. Тюбингенское введение в философию / Э. Блох; [Пер. Т. Ю. Быстровой]. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1997. – 400 с.
4. Большой академический словарь русского языка [Текст] / [ред. К.С. Горабачев]. – М.: Наука, 2004. – Т. 2 : Благо – Внять. – 657 с.
5. Братусь Б.С. К проблеме человека в психологии / Б.С. Братусь // Вопросы психологии. – 1997. – № 5. – С. 3-20.
6. Грановская Р. Д. Психология веры / Р. Д. Грановская. – СПб.: Питер, 2010. – 480 с.
7. Джеймс У. Воля к вере / У. Джеймс; [пер. с англ.]. – М.: Республика, 1997. – 431 с.
8. Джидарьян И. А. Вера, надежда и любовь: оптимистическая триада чувств / И. А. Джидарьян // Психологический журнал. – 2011. – Том 32. – № 6. – С. 5-17.
9. Етимологічний словник української мови: [Текст]. – К.: Наук. думка, 1982. – [Т. 1]. – 631 с.
10. Евстафеева Е. А. К анализу феномена веры / Е. А. Евстафеева // Философские науки. – 1984 – №6. – С. 71-76.
11. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде / А. Камю // Сумерки богов / [общ. ред. А.А. Яковлева]. – М.: Политиздат, 1989. – 398 с.
12. Муздыбаев К. Феноменология надежды (статья первая) / К. Муздыбаев // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20. – № 3. – С. 18-27.

13. Нибур Х. Р. Радикальный монотеизм и западная культура / Х. Р. Нибур // Христос и культура: избранные труды Ричарда Нибура и Райнхольда Нибура / [пер. с англ. И. И. Маханькова]. – М.: Юрист, 1996. – 574 с.
14. Новейший философский словарь / [сост. А. А. Грицанов]. – Мн.: Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
15. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: Ок.100000 слов, терминов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов; [под ред. проф. Л. И. Скворцова]; [27-е изд., испр.]. – М.: ООО «Издательство Оникс»; ООО «Издательство «Мир и образование», 2011. – 736 с.
16. Платонов К. К. О системе психологии / К. К. Платонов. – М.: «Мысль», 1972. – 216 с.
17. Райгородский Д. Я. Психология личности: Хрестоматия / Д. Я. Райгородский. – Самара: «БАХРАХ-М», 2006. – Т.1. – 512 с.
18. Сартр Ж. П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж. П. Сартр // Сумерки богов / [общ. ред. А. А. Яковлева]. – М.: Политиздат, 1989. – 398 с.
19. Скрипкина Т. П. Психология доверия / Т. П. Скрипкина. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 264 с.
20. Словник української мови: [в 11 т.]. – К.: Наук. думка, 1970. – Т 1 : А-В. – 800 с.
21. Фрейджер Р. Личность. Теории, эксперименты, упражнения / Р. Фрейджер, Д. Фэйдимен. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 864 с.
22. Фромм Е. Психоанализ и этика / Е. Фромм. – М.: Республика, 1993. – 415 с.
23. Шакиров И. А. Некритическое мышление и гносеология сомнения / И. А. Шакиров // Вестник Башкирского университета. – 2008. – Т. 13. – № 1. – С.135 – 137.
24. Smith W.S. Faith and belief: The difference between them. – Oxford: Oneworld, 1998. – 347 p.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Andrushenko M. T. Poznanie i vera / M. T. Andrushenko. – Irkutsk: Izd-vo Irkut. un-ta, 1990. – 164 s.
2. Antonenko I.V. Doverie: social'no-psihologicheskij fenomen: monografija. / I.V. Antonenko. – M.: Socium – GUU, 2004. – 320 s.
3. Bloh Je. Tjubingenskoe vvedenie v filosofiju / Je. Bloh; [Per. T. Ju. Bystrovoy]. – Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 1997. – 400 s.

4. Bol'shoj akademicheskij slovar' russkogo jazyka [Tekst] / [red. K.S. Gorabachev]. – M.: Nauka, 2004. – T. 2 : Blago – Vnjat'. – 657 s.
5. Bratus' B.S. K probleme cheloveka v psihologii / B.S. Bratus' // Voprosy psihologii. – 1997. – № 5. – S. 3-20.
6. Granovskaja R. D. Psihologija very / R. D. Granovskaja. – SPb.: Piter, 2010. – 480 s.
7. Dzhejms U. Volja k vere / U. Dzhejms; [per. s angl.]. – M.: Respublika, 1997. – 431 s.
8. Dzhidar'jan I. A. Vera, nadezhda i ljubov': optimisticheskaja triada chuvstv / I. A. Dzhidar'jan // Psihologicheskij zhurnal. – 2011. – Tom 32. – № 6. – S. 5-17.
9. Etymologichnyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy [Tekst]. – K.: Nauk. dumka, 1982. – [T. 1]. – 631 s.
10. Evstafeeva E. A. K analizu fenomena very / E. A. Evstafeeva // Filosofskie nauki. – 1984 – №6. – S. 71-76.
11. Kamju A. Mif o Sizife. Jesse ob absurde / A. Kamju // Sumerki bogov / [obshh. red. A.A. Jakovleva]. – M.: Politizdat, 1989. – 398 s.
12. Muzdybaev K. Fenomenologija nadezhdy (stat'ja pervaja) / K. Muzdybaev // Psihologicheskij zhurnal. – 1999. – T. 20. – № 3. – S. 18-27.
13. Nibur H. R. Radikal'nyj monoteizm i zapadnaja kul'tura / H. R. Nibur // Hristos i kul'tura: izbrannye trudy Richarda Nibura i Rajnhol'da Nibura / [per. s angl. I. I. Mahan'kova]. – M.: Jurist, 1996. – 574 s.
14. Novejšij filosofskij slovar' / [sost. A. A. Gricanov]. – Mn.: Izd. V. M. Skakun, 1998. – 896 s.
15. Ozhegov S. I. Tolkovyj slovar' russkogo jazyka: Ok.100000 slov, terminov i frazeologicheskikh vyrazhenij / S. I. Ozhegov; [pod red. prof. L. I. Skvorcova]; [27-e izd., ispr.]. – M.: OOO «Izdatel'stvo Oniks»; OOO «Izdatel'stvo «Mir i obrazovanie», 2011. – 736 s.
16. Platonov K. K. O sisteme psihologii / K. K. Platonov. – M.: «Mysl'», 1972. – 216 s.
17. Rajgorodskij D. Ja. Psihologija lichnosti: Hrestomatija / D. Ja. Rajgorodskij. – Samara: «BAHRAH-M», 2006. – T.1. – 512 s.
18. Sartr Zh. P. Jekzistencionalizm – jeto gumanizm / Zh. P. Sartr / Sumerki bogov / [obshh. red. A. A. Jakovleva]. – M.: Politizdat, 1989. – 398 s.
19. Skripkina T. P. Psihologija doverija / T. P. Skripkina. – M.: Izdatel'skij centr «Akademija», 2000. – 264 s.

20. Slovnýk ukrai'ns'koi' movy. [v 11 t.]. – K.: Nauk. Dumka, 1970. – T 1 : A-V. – 800 s.
21. Frejdzher R. Lichnost'. Teorii, jeksperimenty, uprazhnenija / R. Frejdzher, D. Fjejdimen. – SPb.: Prajm-EVROZNAK, 2001. – 864 s.
22. Fromm E. Psihoanaliz i jetika / E. Fromm. – M.: Respublika, 1993. – 415 s.
23. Shakirov I. A. Nekriticheskoe myshlenie i gnoseologija somnenija / I. A. Shakirov // Vestnik Bashkirskogo universiteta. – 2008. – T. 13. – № 1. – S.135 – 137.

Y.A. Alieksieieva. Psychological analysis of semantic space of the concept of «faith». The paper presents the definitional analysis of dictionary interpretations of the concept of faith, which suggests that the overall definition of the word «faith» in different languages coincide; the analyzed concept has quite a wide range of values – truth and trust. Lexical and semantic analysis of the concept of faith proves that different dictionaries differentiate types of faith (belief in victory, in oneself, in people, in future) and its shape (religious and non-religious). The author examined the correlation of the concept of «faith» with such semantic concept as confidence. We consider trust as a form of faith that is formed in the early stages of personality development and impacts on his mental health. It is emphasized that faith and trust are two different social and psychological phenomena that are based on different psychological principles and serve different functions in human life. The paper also presents the views of the representatives of existential-humanistic approach to the relationship between the concepts of faith and hope. We consider the phenomenon of hope as a feeling, a psychological condition of a man, expectations of a positive result, the internal readiness for action. The correlation and differences between the concepts of faith and hope is analyzed, and it is found that on the one hand the hope and faith are the substructures of the optimistic consciousness and belief acts as a basis of the hope, on the other hand, these phenomena differ by content, forms of expression and functions. There have been investigated the views of philosophers and psychologists on the link of faith with the antagonistic concepts of doubt and disbelief. The hesitations are found to be the elements of faith and are always associated with the choice of the individual. The rational and irrational forms displaying doubt were distinguished. It is defined that the opposition of faith is unbelief as strong negation of anything. It is concluded that the concept of faith, trust and hope differ in content, form of expression and function.

Key words: faith, trust, confidence, hope, devotion, doubt, unbelief, semantic analysis.

*Recieved August 18, 2014
Revised September 14, 2014
Accepted October 11, 2014*